

נטילת ידים לפני הסעודה בסיפורי האגדה¹

בספרות האגדה מתקופת חז"ל ידועים שני סיפורים בנושא נטילת ידים קודם לסעודה, שיש בהם - כך מקובל לומר - מסר באשר לחומרתה של מצוה זו: הסיפור האחד הוא סיפורו של ר' עקיבא בבית האסורים, והאחר - סיפור החנוני. במאמר זה נראה שמחברי הסיפורים לא השתמשו במצות נטילת ידים בסיפוריהם מתוך מגמה להצביע על חומרת המצוה אלא ... אדרבה, להיפך!

שני טעמים לתקנת נטילת הידיים קודם לסעודה: אחד מפני סדר תרומה, והיינו כיון דידים עסקניות הן ונוגעים בכל דבר, ובזמן שהיה נוהג טומאה וטהרה והכהנים אכלו תרומה היו צריכין ליטול ידיהם מדברי סופרים קודם אכילת תרומה כדי שלא יטמאוה בנגיעתן,² וכדי שיהיו רגילין הכהנים בזה גזרו ג"כ על כל איש ישראל האוכל פת שאסור לאכול עד שי-טול ידיו. וגם עכשיו שאין הכהנים אוכלין תרומה מפני הטומאה לא נטלה תקנה זו כדי שיהיו רגילים בני ישראל כשיבנה בית המקדש במהרה בימינו לאכול בטהרה. ועוד טעם לתקנת נטילה משום נקיות וקדושה (סמ"ג, הל' ברכות, מ"ע כו).

לפי התלמוד הבבלי (שבת יד, ב - טו, א) עברה תקנת נטילת הידים כמה גלגולים: שלמה המלך, על פי דרשת רב יהודה בשם רבו שמואל, שובח על שתקן נטילת ידים לקדשים; הלל ושמאי - ואח"כ שוב יושבי עליית חנניה בן חזקיה בן גרון (משנה שבת א, ד) - גזרו נטילת ידים לתרומה. מדברי הראב"ד (הל' אבות הטומאות ח, ח) עולה שתקנת נטילת ידים לחולין היתה עוד מאוחרת יותר.

שני סיפורי אגדה אלו נדמה שהם שני המעשים היחידים בכל ספרות התנאים והאמוראים, הארצי-ישראלית והבבלית, העוסקים בנטילת ידים. הסיפור על אביו של שמואל בחולין קז, ב לכאורה נעדר סממנים של סיפור, ואינו אלא דבר

1 מאמר זה נכתב בהשראתו של פרופ' יונה פרנקל, במסגרת החוג לספרות באוניברסיטה העברית בירושלים.

2 רש"י בשבת יד, א ד"ה עסקניות הן פ"י שלא מחמת טומאת התרומה חייבו נטילה אלא מחמת נקיות, שהידיים "עסקניות הן ונוגעים בבשרו ובמקום טנופת וגנאי לתרומה בכך ונמאס לאוכלין כשנוגע בה בידיים מסואבות." רש"י מביא בשם רבותיו - וכ"ה דעת הר"ח בשבת שם - שהחשש הוא לטומאה, "שמא נגעו ידיו בטומאה ונטמא."

הלכה המעוגן במעשה שהיה. נוסח המעשה שם הוא כדלהלן (ע"פ כתי"י המבורג):

אבוה דשמואל אשכחתייה לשמואל דהוה קא בכי.

א"ל: אמאי קבכית?

א"ל: דמחייאן רבאי.

- ואמאי מתך?

- דאמי לי ספית ליה לבראי, ולא משית ידך.

- ואמאי לא משית ידך?

אמי ליה: איהו אכיל ואנא משינא ידאי??!

אמי: לא מיסתייא דלא גמיר, מימחא נמי מחי לינוקא!

לכאורה שני המעשים מהווים ניגודים זה לזה: סיפורו של רבי עקיבא מעלה על נס הקפדה יתירה בקיום מצות נטילת ידיים, ואילו סיפורו של החנוני מגלה זלזול בקיום המצוה; הראשון מציין כי אי קיומה של המצוה מחייב מיתה, ואילו השני עושה אותה למצוה קלה; גבורו של הראשון הוא ידוע ומוכר - רבי עקיבא, ואילו השני גבוריו הם אנונימיים, ואי אפשר לזהות את התקופה שבה אירע מעשה זה; הראשון ידוע לנו ממקורות בבליים, ואילו השני אף שנרמז עליו בבבלי, מכל מקום המעשה בשלמותו מופיע במקורות ארצי-ישראליים. אף בבבלי מובא הרמז למעשה ע"י רב דימי לאחר בואו מארץ ישראל.³

סיפורו של רבי עקיבא

1. מעשה ברי' עקיבה שהיה חבוש בבית האיסורין, והיה יהושע הגרסי משרתו.
2. בכל יום ויום היה מכניס לו מים במדה.
3. פעם אחת מצאו שומר בית האיסורין, אמי לו: היום מימיך מרובין. שמא לחתור בית האיסורין אתה צריך?!
4. שפך חציין והניח חציין.

3 מקורו של מדרש תנחומא עצמו שנוי במחלוקת. לפי צונץ (הדרשות בישראל פ"ב עמ' 111) מקורו באיטליה הדרומית, ויש בו השפעה ארץ-ישראלית ובבלית גם יחד. לפי עפשטיין (מקדמוניות היהודים עמ' 64) המקור הוא בבלי. ואילו לפי מירסקי (סורא ג עמ' 93-119) המקור הוא ארץ ישראלי.

5. כיון שהגיע אצל ר' עקיבא אמי לו: יהושע, אי אתה יודע שזקן אני חיי תלויין בחייך?!
6. סח לו כל המאורע.
7. אמי לו: תן מים ליטול ידיי.
8. אמי: לשתות אין מגיעין, ליטול ידיך מגיעין?!
9. אמי לו: ומה אעשה שחייבין עליהן מיתה?! מוטב שאמות מיתת עצמי ואל אעבור על דברי חברי.
10. אמרו: לא טעם כלום עד שהביאו לו מים ונטל ידיו.
11. וכששמעו חכמי אמרו: ומה בזקנותו כן בילדותו על אחת כמה וכמה.
12. ומה בבית האיסורין כך שלא בבית האיסורין על אחת כמה וכמה.

נוסח הסיפור

נוסח הסיפור לעיל הוא מתוך כתב יד רומי א' (רשימת אסימאני 112), הנראה במקרה דנן כבעל הצורה הספרותית המגובשת ביותר. להלן השוואת כמה פרטים לכתבי יד ולדפוסים אחרים⁴ שהם:

א כ"י אוקספורד 2675

מ כ"י מינכן 95

רב כ"י רומי ב 113

ו דפוס ונציה רפ"א

ש דפוס שאלוניקי (מתוך דקדוקי סופרים)

פ דפוס פריז

במקרים מסויימים יש מקום להשוות את נוסח הסיפור לנוסח של כתבי יד ודפוסים של הגדות של התלמוד. להלן נרשמו שינויים אלו בסוגריים. ואלו הם כתבי היד והדפוסים של הגדות התלמוד:

ע עין יעקב, ע"פ דפוס שאלוניקי רע"ו

פא כ"י פארמא 3010

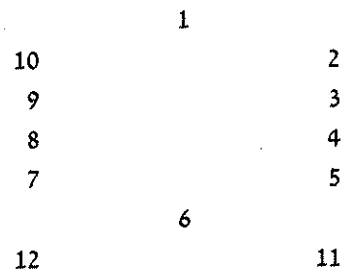
ה ספר מאמרים כ"י מוניפריורי 88

4 בהשוואת כתה"י והדפוסים נעזרתי בחומר שנאסף במכון התלמוד השלם שביד-הרב-הרצוג בירושלים, ותודתי על כך למכון ולעומד בראשו, הרב יהושע הוטנר.

- שורה 1 : בר' עקיבא רב : חסר. האיסורין א מ : האסורין (להלן שינוי לא קבוע בזה בין כתה"י והדפוסים). יהושע ו פ : רבי יהושע.
- שורה 2 : ויום א : חסר. היה מפניס א מ ו פ : היו מכניסין.
- שורה 3 : פעם אחת ו פ : ויום אחד. בית רב : בבית (פא : חסר). היום (ע : מפני מה היום). צריך רב : חסר. חציין ... חציין א : חציו ... חציו.
- שורה 4 : והניחו ו פ : ונתן לו.
- שורה 5 : כיון שהגיע ו פ : כשבא. יהושע רב : ר' יהושע. יהושע אי אתה א : אינך. אי ו פ : אין.
- שורה 6 : המאורע ו פ : אותו המאורע.
- שורה 7 : תן א : טול (וכן ה). בכל שאר כתה"י והדפוסים : תן לי. ליטול א : ליטול את. ו פ : שאטול.
- שורה 8 : אמ' בכל שאר כתה"י והדפוסים (למעט ע) : אמר לו (וכן : א"ל, אמ' לו). ידיך מ ש : חסר (ע פא ה : ידים). לשתות ... א (בגליון) : לשתות אין מגיעין ליטול מים מגיעין.
- שורה 9 : ומה ו פ : מה. עליהן א : עליה. ש : עליו. שאמות ו פ (ה) : אמות. ואל א ר ב ו פ (ה) : ולא. צברי א מ ר ב ו פ (ע ה) : דעת (פך דע').
- שורה 10 : שהביאו ו פ : שהביא. לו רב (ה) : חסר. ונטל ידין א רב : ונטל את ידין. ש : ונטל ידין וטעם. (ה : ליטול את ידין).
- שורה 11 : וכששמעו ו : כששמעו. חכמי בכל שאר כתה"י והדפוסים : חכמים (וכן : חכמי, חכמי) בדבר. ומה רב ו : חסר. ש : אם.
- שורה 12 : ומה א ש : ואם. (פא : חסר. ה : מה). שלא בבית האיסורין ש (ע) : בביתו.

סיפור זה ביסודו מחולק לשניים : א. מחוץ לבית האסורים ; ב. בתוך בית האסורים. המעבר בין שני החלקים הוא במשפט "סח לו כל המאורע." בחלק הראשון פועלות בעיקר שתי נפשות : יהושע הגרסי ושומר בית האסורים. שניהם יודעים דבר שר"ע אינו יודע עדיין : היום יגיעו אל ר"ע רק מחצית מכמות הים הדרושה לו. מאידך גיסא הם אינם יודעים דבר שר"ע יודעו : נטילת ידיים היא מצוה שעל קיומה ראוי וצריך למסור את הנפש. בחלק השני פועלים ר"א ומשרתו יהושע הגרסי.

שני חלקי המעשה מקבילים זה לזה הקבלה היא סטטית כפי שמודגם להלן :

- 10-2: מול הכנסת המים **במדה** מדי יום ביומו עומדת העובדה שביום המעשה לא טעם ר"ע כלום.
- 9-3: מול חשדו של שומר בית האסורים של פעולות חתרנות שנועדו להציל את החיים עומדת נאמנותו של ר"ע לחבירו עד כדי מסירות נפש ממש.
- 8-4: כמות המים נחלקת לשניים. בחלק הראשון חציים נשרפים וחציים נשמרים, ובחלק השני יש נסיון להשתמש בחצי שנשמר: חלקו לשתיה וחלקו לנטילה.
- 7-5: ר"ע דורש את המים מיהושע הגרסי. אולם בעוד שבשורה 5 מבין יהושע הגרסי שר"ע דורש מי שתיה, הרי שבשורה 7 הדרישה היא מפורשת למי נטילה.

כפי שיהושע הגרסי מבין, הדרישה למי שתיה בשורה 5 היא אגרסיבית ותובענית ביותר, "זקן אני וחיי תלויין בחיך". האם באמת דורש ר"ע מי שתיה בצורה כה תובענית? מה פשר הטרוניא שלו בשורה זו?

אפשר שהתביעה היא כלפי השתהותו של יהושע בדרך יותר מתרגיל, ועל כן הוצרך יהושע לספר לו כל אותו המאורע. מסתבר יותר שר"ע הבחין כבר בכמות המוקטנת של המים, והוא מתלונן ורומז בתלונתו למה שהוא אומר אח"כ בשורה 9 "ומה אעשה שחייבין עליהן מיתה."

בכך יש משום פתרון לשאלה שנתחבטו בה הראשונים (תוספות עירובין כא, ב ד"ה מוטב): הרי בתנאים קלים מאלו שנמצא בהם ר"ע פטורים מנטילת ידים, כגון במחנה, כמובא במסכת עירובין גופא (לעיל יז, א). אולם אם נבין את שורה 5

כפי שאולי ר"ע התכוון להוציאה מפיו, הרי שמעמדו של ר"ע במקרה זה שונה ממעמדו של יהודי רגיל: הוא זקן, ומתקני נטילת הידים הם חבריו.⁵ אלבק (השלמות למסי' ידים עמ' 605) נותן סיבות הסטוריות לבחירתה של מצות נט"י דווקא. לדבריו דורו של רבי עקיבא הוא הדור שבו נקבעה נט"י לפני הסעודה כחוב. אולם נראה יותר שנטי"י נתייחדה פה כדוגמא לדברי החברים, דוקא משום קולתה. על פי הדין זוהי מצוה שבקלות אפשר לוותר על קיומה - אם במחנה (משנה עירובין סוף פ"א), אם בדרך (בבלי פסחים מו, א; שו"ע או"ח קסג, א) ואם שומרי גנות ופרדסים (ירושלמי ברכות פ"ח ה"ב; מגן אברהם שם א) - קולות כאלו אינן מצויות תדיר בהלכה. מקורה של נט"י בדין אינו ברור. היא אינה מתקנת שלמה, ואף אינה מתקנת הלל ושמאי. דוקא משום כך היא נבחרה לייצג את דברי החברים, שהעובר עליהם חייב מיתה. לא חומרת תוכן הדברים היא המחייבת מיתה, אלא עצם הדברים, ועצם העובדה שהם נאמרו מפי "החברים".⁶

מיוצגת איפוא בסיפורנו הנאמנות ללא סייג לחברים. קשר זה בין החברים מודגש גם במלים (שורה 5) "וחיי תלויין בחיידך". בכך בא לידי בטוי לא תלותו של האדון במשרת, לא תלותו של הזקן בצעיר, אלא התלות של אדם באדם. לא רק תלותם של החברים אלו באלו, אלא אף תלותו של זקן - ולא סתם זקן אלא רבי עקיבא - בחייו של מישהו שקרוי סתם יהושע הגרסי.⁷ הנאמנות לחברים מופיעה דוקא בבית האסורים, מקום של התבודדות והעדר קשר עם החברה החיצונית.

5 עיי' ספר המצרף (אודיסה תרלא) לדובזביץ אברהם עמ' 82, שתיי שבמקום אשר מצאו הכתות החדשות מקום להקל, החמירו חז"ל ביתר שאת, וראה להלן העי' 8.

6 במקומות אחרים דוקא מפליגים בחומרתה של מצות נט"י, כגון: כל המזלזל בנט"י נעקר מן העולם (בבלי סוטה ד, ב, ועיי"ש תוס' ד"ה נעקר); ג' דברים מביאין את האדם לידי תעניות ואלו הן וכו' ומזלזל בנט"י וכו' (שבת סב, ב).

7 שמו מופיע עוד כמי שמשמש את ר"ע בבית האסורים במדרש איכ"ר ג, ט ומדרש משלי פרשה ט. עוד מופיע שמו בבבלי שבת קח, א: "שאל ביתוסי אחד את ר' יהושע הגרסי: מנין שאין כותבין תפילין על עור בהמה טמאה וכו'". בכת"י רומי ובהגדות כת"י מונטפריורי 88 הגירסא: שאל... את יהושע הגרסי. מקור שמו: רש"י בעירובין מביא שני פירושים, הא' - שם מקום; הב' - שהיה טוחן גריסים. ועיי' החלוץ חוברת י' עמ' 27, ביאר גרסי' מלשון יוונית על פי ההקשר הענייני בו עוסק העניין בעירובין ובשבת. גרש היא עיר בעבר הירדן אשר נכבשה ע"י אלכסנדר יטאי (פלביוס, מלחמות היהודית א, ד, ח) והיא עיר מוצאו של שמעון בן גיורא (שם ד, ט, ג).

חכמים המסכמים את סיפורנו גם הם מבינים את הענין כך. לאור ידיעותינו על חייו של ר"ע נראית הקביעה "בילדותו על אחת כמה וכמה" (שורה 11) כתמוחה, והרי ר"ע החל את לימודו רק בגיל ארבעים! אולם נראה שלא על לימודו או קפדנותו של רבי עקיבא בקיום מצוות שבין אדם למקום למדו כאן, אלא על נאמנותו לחבריו: אם בזקנותו - כאשר האדם רואה עצמו כמרכז, ומאבד בדרך כלל את הקשר לחבריו, כך - הרי בילדותו, בצעירותו, על אחת כמה וכמה. ואם בבית האסורים - מקום של התבודדות ומרוחק מחברה - כך, הרי שמחוץ לבית האסורים על אחת כמה וכמה.

נטילת ידים איפוא אינה משמשת בסיפורנו אלא בתור רקע בלבד. לא זהו הנושא של הסיפור. המגמה איננה להטיף להחמרה בקיום מצוה זו, אלא אדרבא: קולתה של מצוה זו היא המאפשרת לה להוות אלמנט בסיפורנו להזגמת הנאמנות לחברים. ספק איפוא אם ניתן להסיק מסיפור זה מסקנות הסטוריות, הלכתיות והשקפתיות לגבי מצות נטילת ידים גופה.

בצורה מפתיעה גם בסיפור האחר העוסק בנטילת ידים נראה כלפי חוץ שהמגמה היא להאדיר את מצות נטי"י ולהצביע על חשיבותה וחומריתה, בעוד שלאמיתו של דבר דוקא קולתה של המצוה היא המפתח להכנסתה אל תוך הסיפור.

סיפור החנוני

1. מעשה בחנוני מישראל שהיה מבשל בשר טהור ובשר חזיר ומוכר,
2. שלא ירגישו בו שהוא יהודי.
3. וכך היה מנהגו:
4. כל מי שנכנס לחנותו ולא נטל ידיו יודע היה שהוא גוי,
5. ונותן לפניו בשר חזיר.
6. וכל מי שנטל ידיו ומברך יודע שהוא יהודי,
7. ומאכילו בשר טהור.
8. פעם אחת נכנס יהודי לאכל שם ולא נטל ידיו.
9. היה סבור בו שהוא גוי, נתן לפניו בשר חזיר.
10. אכל ולא ברך.
11. בא לעשות חשבון על הפת ועל הבשר (ובשר חזיר נמכר ביוקר).
12. אי"ל: יש לי עליך כך וכך מן בשר שאכלת שחתכה נמכר עשרה מנה.
13. אי"ל אתמול אכלתי אותה בשמנה, היום אתה רוצה ממני עשרה!?

14. א"ל: זו שאכלת היום של חזיר היא.
15. כיון שאמר לו כך עמדו שערותיו ונבהל ונחפז,
16. א"ל בצנעה: יהודי אני, ונתת לי בשר חזיר?
17. א"ל: תיפח רוחך! כשראיתי שאכלת בלא נטילת ידים ובלא ברכה הייתי סבור שאתה גוי.
18. מכאן שנו חכמים:
19. מים ראשונים האכילו בשר חזיר,
20. מים אחרונים הרגו את הנפש.

נוסח הסיפור

אין להניח כי סיפור זה בנוסחו שנתגלגל לידינו הוא הנוסח המקורי. זהו קטע מתוך מדרש ילמדנו, המצטט ממקורות אחרים. פה ניכר הדבר מהסיום (שורות 18-20) המקשר לדברי חכמים "מכאן שנו חכמים וכו'", שאלו הם דברי רב דימי שהביאם מארץ ישראל (חולין קו,א). הרי שכבר רב דימי (תלמידו של רב נחמן, דור שלישי-רביעי לאמוראים) רומז לסיפור שהיה עוד לפניו. באחד מן הנוסחים (תנחומא בובר) הוא מכונה כאן "חכמים הראשונים" (אם כי יש מקום להניח שהמלה "הראשונים" נשתרבה לכאן מהביטוי "מים ראשונים" שאח"כ, והראיה שבשאר הנוסחאות ליתא). מכאן יש מקום להניח כי הנוסח שבידינו הוא מתקופה מאוחרת הרבה יותר, אפשר מתקופת הגאונים (תקופה לה מייחסים כמה את חיבור מדרשי ילמדנו). מבחינת גיבוש הסיפור אין כל פסול בחוסר מקוריותו של הסיפור, שהרי כל מספר - גם אם הוא מתקופת הגאונים - רשאי לגבש סיפור על סמך סיפור שהיה מתהלך לפניו. אולם הדבר מטיל ספק על החשיבות שבבדיקת הנוסח.

להלן החילופים החשובים שבנוסח הסיפור בין המקורות הבאים:

ת	תנחומא
תמ	תנחומא דפוס מנטובה שכג (ממנו הנוסח לעיל)
תק	תנחומא דפוס קושטא רפ-רפב
תב	תנחומא בובר (ע"פ כת"י)
ב	במדבר רבה
בא	במדבר רבה כת"י אוקספורד-בודלי 2335
בק	במדבר רבה דפוס קושטא רעב

- 1 מעשה ב תק: מעשה בשעת השמד. תב: מעשה היה בשעת השמד.
- 4 לחנותו בק תב: לחנות שלו. ולא נטל ידיו תב: ואינו נוטל ידיו.
- 6 שנוטל ידיו תב: שהיה נוטל ידיו. יהודי ב: ישראל.
- 11 לעשות חשבון ב תב: לעשות עמו חשבון. (ובשר חזיר נמכר ביוקר)
- בק: ל"י; בא: ובשר החזיר מוכר ביוקר. (לעיל רשמי בסוגרים כיון שנראה כמשפט מוסגר גם בנוסחים שבו הוא נמצא).
- 12 בשר ב תב: הבשר. שחתכה נמכר ב: שהחתכה עולה; תב: שהחתכה שוה. עשרה מנה בא: בי זהובים; בק: עשרת מנה.
- 13 אכלתי אותה תב: נתת אותה לי. בשמנה בא: בה. רוצה ממני תב: רוצה; בא: רוצה ליקח ממני; בק: רוצה ליטול ממני.
- 14 זו שאכלת היום של חזיר היא ב: זו שאכלת של חזיר היה (בק: היא); תב: זו של חזיר היא שאכלת.
- 15 ונחפו תב: ונפחד.
- 17 רוחך בא: רוחיה (לא ברור, אולי: רוחי בתוספת אות לא ברורה).
- 18 שנו חכמים תב: אמרו חכמים הראשונים.
- 20 מים אחרונים בק: אחרונים.

כאמור גם סיפור זה מבוסס למעשה על קולתה של מצות נט"י, ולא על חומריתה, כפי שנראה לכאורה ממבט ראשון: מכל הסימנים המבחינים בין יהודי לבין גוי בוחר החנוני דוקא בסימן נטילת הידים. לכאורה נראה שזהו סימן מובהק המבחין ביניהם,⁸ אולם אם נדייק נבחין שלא די בנטילה כדי להוות הבחנה. אמנם מי שאינו נוטל ידיו ידוע שהוא גוי (שורה 4), אולם מי שנוטל ידיו עדיין אין בכך סימן שהוא יהודי. כדי שהנטילה תהיה סימן עליו גם לברך (שורה 6). וכך מדגיש החנוני ללקוח "כשראיתי שאכלת בלא נט"י ובלא ברכה."

לברכה איפוא תפקיד חשוב ביצירת הסימן המבחין בין יהודי לבין גוי. רחיצת ידים לצורך נקיון (שהוא אחד מטעמי מצות נט"י) היא דבר ששותפים לו גם

8 על פי האוונגליון (מתיא טו א-יא) זוהי הבחנה בין הפרושים לבין הנוצרים. תלמידי הנוצרי אינם רוחצים ידיהם קודם לאכילת לחם, מפני ש"אשר יבא אל תוך הפה לא מטמא את האדם אפס אשר יצא מתוך הפה הוא יטמא את האדם." עקבות הבחנה זו נמצא במשנה עדויות הן "ואת מי נדו אליעזר בן חנוך שפקפק בטהרת ידים."

גויים. הרחיצה לכשעצמה אינה איפוא סימן לאבחנה. מאידך גיסא: כל מצוה שכשרה בגוי, בישראל אין צריך לברך (בבלי מנחות מב,א) ופירש"י: דאין יכול לומר אשר קדשנו, דהא עובד כוכבים נמי כשר בה. ולפי"ז לכאורה אין מקום לברכה על נטילת ידים.⁹ אולם כיון שנט"י יש לה גם טעמים של טהרה ולא של נקיות בלבד, הרי בכך היא הופכת לפעולה ייחודית ליהודי המצדיקה גם ברכה אע"פ שמבחינה חיצונית דומה פעולתו לפעולת הגוי. הוי אומר איפוא: פעולת נטילת הידים היא פעולת שהכל נוהגים בה. נבדלים היהודי והגוי רק בכוונה שעומדת מאחורי פעולה זו. הפעולה עצמה היא איפוא קלה ומקובלת על הכל, וכדי להבחין בין יהודי לבין גוי יש להעמיק ולבחון את כוונותיהם. וכך אמנם מסוכס הדבר במדרש בהמשכו - "לפיכך הזהיר הקב"ה את ישראל שלא לפשוע אפילו במצוות קלות". וזהו אולי המסר הנמצא בסיפורנו: האבחנה בין גוי לבין יהודי היא פנימית ולא חיצונית. האפשרות להבחין ביניהם היא רק כאשר אפשר לחשוף את הכוונה שמאחורי הפעולה.

אותה פעולה עצמה יכולה להיעשות עם כוונות שונות. הדבר מודגם שוב בסיפורנו: קיימת הקבלה בין שורות 4-5 לבין שורות 6-7, אולם בעוד שאת בשר החזיר נותן החנוני לפני הלקוח, הרי את הבשר הטחור הוא מאכילו. ברור שמובעת בזאת גם זהירותו של החנוני מפני האכלת איסור, שבכך הוא נכשל באיסור "לפני עור לא תתן מכשול"; אולם בסך הכל הפעולה החיצונית היא אותה פעולה: בישול הבשר והנחתו לפני הלקוח, אך ההבדל הוא ביתס ובכוונה. לכאורה סיפורנו מסכם שהנסיון לאבחן בצורה זו בין יהודי לבין גוי נידון לכשלון. אולם אין הדבר כן: החנוני מסיים בקללה "תיפח רוחך",¹⁰ הייתי סבור

9 ע"י רוקח ס"י שסו ובמקורות האחרים המצויינים באנציקלופדיה תלמודית כרך ד' בערך ברכת המצוות ציונים 127-129, שאין מברכים על דבר שגם בני נח נוהגים בו. וע"י תורה שלמה פרשת בשלח מלואים ס"י יב, שעל כן תיקנו בנוסח הברכה "על נטילת ידיים", דהיינו הגבהתם למעלה אחרי הרחיצה, שזוהי הפעולה ההופכת את רחיצת הידים של היהודי לפעולה של מצוה ולא לפעולה כפעולתו של גוי.

10 בממד"ר כתי"י אוקספורד אפשר לקרוא "תיפח רוח", ואז כביכול מאשים החנוני את עצמו בכשלון. אולם אפשר לקרוא שם "תיפח רוחיה", ואז אפשר כוונתו רוחיה דהוא גברא, דהיינו הלקוח, ובביטוי זה הוא מתרחק עוד יותר מן הלקוח האומר שהוא יהודי אך מתנהג כגוי. אמנם מוצאים שבנוסח של קללה מדבר אדם על עצמו כעל גוף שלישי, "כתולה קללתו באחרים".

שאתה גוי" - אולם אתה עדיין "גוי" - יהודי המתנהג כגוי, והסימן במקומו עומד, והאשם תלוי בך - תיפת רוחך - ולא בי.

גם החנוני וגם הלקוח הינם יהודים בצנעה. השני מכריז על כך (שורה 16), והראשון משתדל שלא ירגישו בו שהוא יהודי (שורה 2). יתכן שהם נאלצים לעשות זאת משום שעת השמד (פרשנות הנמצאת ברוב המקורות בשורה 1, אך איננה בתנחומא דפוס מנטובה). אולם כורח זה אינו שווה בשניהם. החנוני משתדל בכל דרך שהיא להמשיך את יהדותו בפנימיותו ובכוונותיו: הוא נותן בשר חזיר לפני הלקוח, אך מאכיל את הבשר הטחור, וזאת למרות שמבחינה עסקית הוא מפסיד בכך, שכן בשר חזיר נמכר ביוקר, ואולי אפילו רק הוא מוכר ביוקר (לפי במד"ר כת"י אוקספורד). הלקוח אמנם נבהל ונחפז מאד כשנודע לו שהוא הואכל בשר חזיר, אולם אין בכל מעשיו כל השתדלות לפעול כיהודי, ולו בפנימיותו. אפילו את הדבר הפעוט של נט"י - פעולה שאף גוי רשאי לעשות - אין הוא עושה. הוא גם אינו נבהל כל כך מהעובדה שהוא לא נטל ידיו ולא בירך. הפרשנים מתחבטים פה מדוע אתמול נתן לו אותו חנוני בשר טהור. אחת התשובות לכך היא, שאתמול כן נטל אותו לקוח את ידיו. דוקא הפכפכנות זו, שיום אחד הוא נטל את ידיו, וביום השני לא, מדגישה את חוסר "יהדותו". אמנם הוא עושה את הפעולה החיצונית, אולם אין לפעולה זו ערך בהיותה משוללת כוונה, והראיה: היום לא נטל ידיו.

האם ימשיך החנוני להשתמש בסימן שיצר לאחר כשלונו? אין לכך תשובה ברורה. יתכן שעברו הסימן ממשיך להיות סימן לאבחנה בין יהודי לבין מי שאינן מתנהג כיהודי, ומבחינה זו - בחינתו הפנימית - הוא "גוי".

לימוד הלכה מתוך האגדה

בדרך כלל מקובלים אנו שאין מביאין ראייה מאגדה.¹¹ אף על פי כן אנו מוצאים פעמים רבות שכללים אלו נשברים ע"י ראשונים ואחרונים, ונדמה שאף בתלמוד גופו.¹² דוגמאות לכך גם בסיפורים בהם עסקנו פה:

הראבי"ה (הובא בבית יוסף יו"ד סוף סי' קיז) מביא ראייה ממעשה החנוני שמותר לעשות סחורה בדבר טמא. הבית יוסף דוחה ראייתו: ראשית, אפשר

11 ראה במקורות המובאים באנציקלופדיה תלמודית בערך אגדה ציונים 56-66.
12 כוון לימודי ההלכה מהמעשה באחיתופל (בבלי סוכה נג, א ומכות יא, א).

שהחונני ישראל רשע היה, ואין להביא ממנו ראייה, ושנית, המעשה היה בשעת השמד, ואין מכאן ראייה לאופן שצריך לנהוג בזמנים כתיקנם. ודוגמא מן האחרונים: בהגהות מהר"ץ חיות לעירובין טורח ליישב דעת הרמב"ם בהל' יסודי התורה ה, ד"כ כי מי שנאמר בו יעבור ואל יהרג ונהרג ולא עבר הרי זה מתחייב בנפשו", והרי כאן ר"ע סיכן עצמו עבור מצוה שאין עליה דין יהרג ואל יעבור. בכסף-משנה על הרמב"ם מובא ששלמים וכן רבים סוברים שאם נהרג ולא עבר צדקה תחשב לו, ואכן כך היא דעת התוספות בעבודה זרה כו ב ד"ה יכול. בעל סמ"ק (מצוה ג) כתב שמידת חסידות היא שלא לעבור. בעל נמוקי-יוסף (סנהדרין פ' בן סורר, דפוס וילנא יח, א) סובר שאם הוא אדם גדול וחסיד ירא שמים ורואה שהדור פרוץ בכך, רשאי לקדש השם ולמסור עצמו אפילו על מצוה קלה, כדי שיראו העם וילמדו ליראה את השם לאהבו בכל לבם.